

Els escacs en l'educació. Una proposta curricular.

Miquel Àngel Tirado Ramos
IES SANTA MARGALIDA

“Las piezas de Ajedrez son los bloques del alfabeto que moldean los pensamientos; y esos pensamientos, aunque hagan un diseño visual en el tablero, expresan abstractamente su belleza como un poema” (Marcel Duchamp)

RESUM

Els escacs tenen un potencial educatiu que transcendeix la seva simple pràctica. Els elements culturals que l'envolten, la seva incidència en la capacitat d'enraonament lògic i la seva idoneïtat per al desenvolupament d'actituds, valors i normes, donen una idea de les seves possibilitats educatives. En aquest article volem compartir l'experiència d'haver desenvolupat els escacs com a matèria optativa en el nostre centre, i aportar els aspectes didàctics essencials per a què, aquells centres interessats, disposin d'un punt de partida amb el qual abordar la seva organització pedagògica.

El desenvolupament curricular de la Llei Orgànica d'Educació s'inicia a tots els cursos de l'ESO en aquest curs acadèmic 2008-2009, amb la qual cosa els centres educatius abordem la difícil tasca d'organitzar les àrees i matèries que configuren la nostra oferta educativa. En aquest context és on s'emmarca la inclusió de la matèria d'escacs com a matèria optativa dins del currículum escolar.

Aquest és el quart curs acadèmic que, a l'IES Santa Margalida de Mallorca i desenvolupada pel departament d'Educació Física, ofertem aquesta matèria com a optativa a 2n d'ESO, amb una molt

bona acollida per part de l'alumnat.

En aquest article pretenem recollir els aspectes didàctics essencials que configuren la nostra programació didàctica, amb la finalitat que, aquells centres interessats, disposin d'un punt de partida amb el qual abordar l'organització pedagògica dels escacs.

A aquest efecte, en un primer apartat exposaré alguns dels arguments educatius que sustenten la conveniència dels escacs com a matèria educativa, per a, posteriorment, donar resposta a les decisions curriculars bàsiques: per a què ensenyar escacs? (objectius generals); què ensenyar a escacs? (continguts); com ensenyar escacs? (metodologia); i els criteris d'avaluació que poden servir com a indicador del grau d'assoliment dels objectius generals.

JUSTIFICACIÓ EDUCATIVA

Els escacs són un contingut per pròpia definició, en tractar-se d'un saber cultural que apareix en la història des de temps immemorials. Per altra banda, són un esport d'oposició que, per la seva gran càrrega tàctica i estratègica, incideixen en el desenvolupament de la capacitat de raonament lògic, d'anàlisi i de memòria visual. Destaquen també pel seu potencial per a la intervenció interdisciplinària i per la seva idoneïtat per al desenvolupament d'actituds, valors i normes.

El tractament pedagògic adequat dels escacs, com de qualsevol altre esport, basat principalment en experiències pràctiques i vivències personals, té un potencial educatiu que transcendeix la seva simple pràctica, i que contribueix a la formació integral dels joves.

Constitueixen, en definitiva, un excel·lent mitjà per a contribuir a assolir la majoria de les capacitats expressades en els objectius generals de l'ESO.

El resultat de les partides en els escacs depèn directament del resultat de les nostres decisions i accions, la qual cosa els fa idonis per a construir un camp d'aprenentatge autònom, davant la possibilitat d'estudiar i investigar les conseqüències de cadascuna d'aquestes accions. Això fa que contribueixin a desenvolupar l'autonomia de l'alumnat i potenciar la seva capacitat de superació.

Els escacs permeten un coneixement propi, no només quant a capacitats i limitacions, sinó també pel que fa al control de les emocions, molt presents en la pràctica de qualsevol esport. Amb els escacs també s'estimula l'alumnat a pensar i a prendre decisions, el resultat de les quals és immediat - quant a si ha estat una decisió encertada o no-. En aquest sentit, el fet d'haver-se d'ajustar a les normes i regles del joc, i prendre decisions personals i de vegades col·lectives, així com haver de responsabilitzar-se de les decisions preses, fa que contribueixin al desenvolupament de la identitat personal de l'alumnat.

En el pla social, en la pràctica d'escacs es dona una interacció grupal que permet educar valors com la tolerància, la cooperació, el respecte, la responsabilitat i el joc net. Afavoreix per tant els processos de socialització a partir de les relacions de cooperació i oposició que constantment es generen, la qual cosa contribueix a que l'alumnat adquireixi hàbits de convivència i desenvolupi una capacitat social bàsica: la resolució de conflictes.

Per altra banda, a nivell històric i per qüestions culturals, les dones han participat poc d'aquest esport, la qual cosa fa que puguem desenvolupar debats i treballs de recerca interessants amb els quals donar-li a la matèria un enfocament realment coeducatiu. En aquests podem abordar les qüestions de gènere a l'esport a partir de la reflexió sobre l'associació d'estereotips a cada sexe, que no són més que un reflex del que realment trobem a la societat en general.

Per últim, cal destacar les grans possibilitats d'aquesta matèria per a adaptar la intervenció educativa a la diversitat de l'alumnat i respondre així a les seves diferències de motivacions, ritmes i formes d'aprenentatge, actituds i aptituds.

OBJECTIUS GENERALS

La programació d'escacs té com a finalitat desenvolupar en l'alumnat les següents capacitats:

1. Conèixer les normes i regles bàsiques dels escacs, així com la seva organització esportiva, i utilitzar els codis específics del seu llenguatge.
2. Explicar els orígens i història dels escacs i reconèixer la seva vinculació amb la literatura i el cinema, així com les seves aplicacions a l'àmbit de les noves tecnologies de la informació i la comunicació.
3. Aplicar procediments d'indagació i anàlisi en la resolució, identificació i formulació de problemes tàctics i estratègics.
4. Valorar els processos de reflexió en la presa de decisions i l'assumpció crítica de les conseqüències de les decisions preses.

5. Actuar amb esportivitat i participar activament en totes les activitats programades independentment del nivell assolit.

CONTINGUTS

Els continguts que desenvolupem els agruparem en quatre blocs (veure quadre 1), que es poden treballar de forma paral·lela i integrada en les diferents unitats didàctiques que configuren la programació d'aula.

El quart bloc de continguts, que inclou conceptes, procediments i actituds en relació al binomi cultura i escacs, és especialment idoni per a realitzar diferents enfocaments interdisciplinars amb les àrees lingüístiques i les ciències socials.

Els principals continguts que integren cada bloc són els següents:

BLOC 1. FONAMENTS TEÒRICS I PRÀCTICS DELS ESCACS

- Finalitats del joc.
- Normes i regles bàsiques del joc.
- Moviment i captura de les peces.
- Moviments especials: escac, escac i mat, ofegat, captura del peó al pas, coronació i enroc.
- Les taules.
- Vocabulari d'escacs.
- Valor absolut i relatiu de les peces.
- Control del temps: el rellotge
- Utilització de la notació algebraica per a la correcta descripció escrita d'una partida d'escacs.
- Reproducció de partides a partir de la seva lectura en notació algebraica.
- Interpretació de diagrames.
- Execució dels mats bàsics.
- Identificació de les fases del joc: obertura, joc mitjà i final.
- Respecte a les normes i regles dels escacs.
- Actitud d'esportivitat, com a jugador i com a espectador.
- Valoració de la notació com a instrument de millora personal en el joc.

BLOC 2. TÀCTICA I ESTRATÈGIA DELS ESCACS

- Conceptes de tàctica i estratègia.
- Principis generals de cada fase del joc: obertura, joc mitjà i final. Transició entre fases.
- Paràmetres d'estimació de la posició.
- Fase d'obertura: aplicació dels principis bàsics d'espai, temps, desenvolupament i enroc. Recerca d'informació sobre les obertures.
- Fase de joc mitjà: utilització i identificació de les combinacions tàctiques bàsiques (clavada, atac doble, desviació i atac a la descoberta); planificació anticipada de les respostes a possibles situacions; ús de criteris que permetin organitzar l'estratègia; aplicació de criteris que permetin prendre decisions quant a la realització de canvis de peces.
- Fase final: resolució de situacions de final elementals. Aplicació de principis bàsics basats en la posició del rei i les peces en joc.
- Resolució de problemes de diversa índole.
- Sistematització dels processos d'anàlisi, reflexió i decisió.
- Actitud crítica front a les decisions preses i assumpció de les responsabilitats que se'n deriven.
- Valoració de la reflexió com a instrument bàsic en la presa de decisions.
- Respecte per les idees dels altres i interès per expressar-ne raonadament les pròpies.
- Valoració del paral·lelisme entre els processos de reflexió en els escacs i en la resolució de problemes de la vida quotidiana.

BLOC 3. EDUCACIÓ FÍSICA I ESCACS

- Els escacs: esport o joc?
- Organització esportiva dels escacs. Sistemes de competició. L'Elo. Les competicions en l'entorn pròxim. Tipus de partides: parelles, grups, i simultànies.
- La preparació física en els escacs. Importància de la capacitat de resistència aeròbica.
- Els escacs en el temps de lleure.
- Relació entre la tècnica, tàctica i estratègia esportiva en els esports en general i en els escacs en particular.
- Organització i seguiment de campionats interns de diferents característiques.
- Observació i participació en trobades internes i externes d'escacs.
- Anàlisi dels condicionants de gènere en l'esport en general i en els escacs en particular.
- Seguiment d'informació esportiva relativa als escacs en els mitjans de comunicació.
- Aplicació de mètodes adequats de relaxació i respiració com a instruments que facilitin la concentració i l'atenció.
- Respecte i acceptació de les normes i regles.
- Actitud d'esportivitat en el joc.
- Acceptació de les diferències individuals i respecte al joc dels altres.
- Interès per la conservació i bon ús del material.
- Valoració de l'esport com a marc de relació social i activitat per a realitzar en temps de lleure.

BLOC 4. CULTURA I ESCACS

- Els escacs com a fet cultural.
- Orígens i evolució dels escacs. Curiositats, anècdotes i llegendes.
- Biografies de personatges importants lligats al món escaquístic.
- Modalitats especials dels escacs.
- Frases, cites i proverbis sobre els escacs.
- Capacitats que desenvolupen en les persones les activitats que impliquen un enraonament lògic.
- La literatura i els escacs. Els escacs com a objecte literari. Novel·les en què els escacs formen part del fil argumental. Lectura i recensió de texts.
- El cinema i els escacs. Els escacs en el món del cinema. Produccions on els escacs apareixen com a element important. Visió i anàlisi de pel·lícules.
- Les noves tecnologies de la informació i la comunicació i els escacs. Programari d'escacs i el seu maneig. Les partides en línia. Webs d'interès per a gaudir dels escacs i cercar informació.
- Anàlisi d'actituds i valors dels personatges que apareixen en novel·les i pel·lícules on els escacs forma part de la seva temàtica.
- Interès per la lectura de partides realitzades pels grans mestres.
- Curiositat per la influència dels escacs en el desenvolupament de la intel·ligència artificial.

METODOLOGIA

L'interès de l'alumnat envers els escacs, és un actiu que hem d'aprofitar i cultivar. La intervenció didàctica en els escacs ha de posar l'accent en la participació màxima de l'alumnat i la implicació en el seu aprenentatge. A aquest efecte, sempre que sigui possible, caldrà incidir en la pràctica i, a partir d'aquesta, comprendre i relacionar els conceptes que es desenvolupen.

La varietat en l'aplicació d'estils i tècniques d'ensenyament que posin l'accent en el procés, i no tant en el resultat, ha de ser un element clau de l'ensenyança en aquesta matèria. Entre aquests cal destacar dos pilars me-

todològics fonamentals: la resolució de problemes i l'estratègia en la pràctica global en la forma d'abordar les tasques d'ensenyament aprenentatge. Aquesta darrera es pot plantejar des de diferents enfocaments:

1. Global Pura, que respondria a la realització de partides completes amb la seva notació pertinent i en els formats que convinguin en cada moment (parelles, simultànies, ràpides, de grup, de modalitats especials,...)
2. Global amb focalització de l'atenció, en la qual es desenvoluparien partides completes en què caldria posar l'atenció en el contingut que s'està desenvolupant a

la sessió o a la unitat didàctica. Per exemple, reforçar amb punts una obertura adequada, o la recerca de la combinació tàctica que s'ha explicat en aquella sessió, o l'execució de determinats mats; fer canvis en la posició de blanques i negres durant una mateixa partida per a treballar diferents aspectes; focalitzar l'atenció en les millors opcions d'enroc; calcular el valor relatiu i absolut de les peces en un determinat moment de la partida, etc.

3. Global amb situació de joc reduïda, en la qual es reduiria la complexitat del joc global i es partiria de situacions de joc més

senzilles en funció de l'objectiu didàctic que es plantegés. Un exemple clar és el joc a partir de situacions de final amb diferents peces. Aquesta estratègia metodològica és idònia també en els primers passos de l'aprenentatge dels escacs, quan s'aprenen a moure les peces (un peó que ha de coronar en diferents enfrontaments: quatre peons contra quatre peons, sis peons contra una torre, vuit peons contra dama, sis peons contra dos alfils,...)

Els ritmes d'aprenentatge en els escacs són molt diferents, per la qual cosa l'atenció a la diversitat ha de ser un pilar clau de la nostra intervenció a l'aula. Aquesta tindrà una doble vessant: per una banda, afavorir una educació més individualitzada i, per l'altra, l'acceptació per part de tot l'alumnat del fet que tothom no és igual i que cal acceptar i respectar aquestes diferències.

En aquest sentit, a més a més de conèixer i partir dels nivells de coneixement inicials de cada alumne, dins l'aula i en la programació diària, caldrà utilitzar recursos didàctics i estils d'ensenyament que facilitin la inclusió de tot l'alumnat en les activitats: ensenyament per grups de nivell, a partir de la formació de grups amb problemàtiques i ritmes d'aprenentatge similars; ensenyament per autoavaluació, amb el disseny de fitxes de problemes que aportin informació a l'alumnat sobre els nivells que assolixen respecte de l'aprenentatge d'un determinat contingut; o ensenyament recíproc, a partir de la formació de parelles de nivells diferents que multipliquin el professorat a l'aula. Per altra banda, s'ha de fomentar el treball cooperatiu amb la realització d'activitats de recerca en petits grups i la realització de diferents dinàmiques de grup a l'aula.

És necessari destacar les grans

possibilitats que, a nivell metodològic, ens poden proporcionar les noves tecnologies de la informació i la comunicació en el procés d'ensenyament-aprenentatge dels escacs: l'ús de blocs que complementin el treball que es realitza a les sessions de classe, la realització de diferents tipus de programes educatius multimèdia (webquests, caceres del tresor, miniquèsts), la realització de treballs de recerca guiada amb el suport d'Internet, l'ús de programes informàtics específics d'escacs, etc.

En aquest sentit, els centres educatius incorporem gradualment l'ús de les pissarres digitals a l'aula. Aquest esdevé un interessantíssim recurs per a l'ensenyament dels escacs, ja que: es pot disposar d'un taulell interactiu gegant amb la simple instal·lació de programari lliure o gratuït adequat; permet la navegació directa per Internet i per tant, la complementació de qualsevol contingut que desenvolupem a l'aula (obertures, orígens dels escacs, biografies d'escaquistes rellevants, notícies actuals i passades relacionades amb els escacs, presentació de problemes...); ofereix la possibilitat de veure fragments de pel·lícules o llegir texts sense necessitat d'altres recursos; es pot mostrar al grup diàriament el registre de qualificacions amb un sistema de reforços positius, amb la motivació que això genera en l'alumnat; permet organitzar de forma senzilla els tornejos; i un llarg etcètera.

CRITERIS D'AVUACIÓ

Els criteris d'avaluació defineixen el tipus i grau d'aprenentatge que l'alumnat ha d'assolir respecte dels objectius generals. En aquest sentit, l'alumnat haurà de ser capaç de:

1. Reconèixer i respectar les normes i regles bàsiques dels escacs.
2. Desenvolupar i anotar amb notació algebraica reduïda una partida completa d'escacs.
3. Conèixer els orígens dels escacs, la seva evolució i els personatges més importants del món escaquístic.
4. Aplicar criteris i pautes d'anàlisi i reflexió en la resolució de problemes d'escacs de diferent índole.
5. Analitzar una partida d'escacs a partir de la seva lectura i defensar de forma oral i escrita la interpretació personal que d'aquesta se'n faci.
6. Aplicar correctament els principis que regeixen l'obertura.
7. Combinar correctament les peces en les situacions bàsiques de final.
8. Identificar les combinacions tàctiques bàsiques en el desenvolupament d'una partida i en diagrames de problemes.
9. Realitzar una recerca relacionada amb els escacs i els mitjans de comunicació.
10. Conèixer els aspectes bàsics de l'organització esportiva dels escacs.
11. Reconèixer les novel·les i produccions cinematogràfiques més importants que tenen relació amb els escacs.
12. Conèixer els usos bàsics de les noves tecnologies de la informació i la comunicació lligades als escacs.
13. Participar en totes les activitats programades amb una actitud activa i d'esportivitat, i tenir cura del material.